

УДК 323 (477)

Політичні традиції панівного класу України

Олег Траверсе,
доктор політичних наук,
професор кафедри соціології та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

У статті розглядаються традиції панівного класу та їхні прояви в політико-культурній спадщині України

Ключові слова: *політичні традиції, політична еліта, політичні інститути, політичне лідерство, «пролетарська культура», панівний клас.*

The traditions of dominating class and their displays in political and cultural heritage of Ukraine are considered in the article.

Keywords: *political traditions, political elite, political institutes, political leadership, "proletarian culture", dominating class.*

Актуальність. Ще античні мислителі (Платон, Аристотель, Сенека) вказували на пряму залежність якості внутрішнього світу людини та її

соціальної ролі у суспільстві та державі. Насамперед, це стосується еліти, як соціокультурної страти.

Історія соціалізму радянського гатунку претендувала на утвердження принципово нових форм колективності. На загальному фоні придушення індивідуального життя у суспільних формах його прояву було продемонстровано нездатність пристосування до нових історичних викликів сучасного світу. «Соціалістична» комбінація колективного та індивідуального найбільш виразно проявилась у класових відносинах та створених політичних та державних структурах влади.

Виклад основного матеріалу. Авторитарно-єтастистська традиція, яка була вкорінена в усій історії, у ритуалах, дисциплінарних механізмах та дискурсі влади радянської держави залишила відбиток на процесах політичної взаємодії, ідентифікації, культури, елітотворення в Україні. Центральною фігурою в ній є особа, суб'єкт влади, який здебільшого визначає надправові чи позаправові правила суспільної гри, зумовлені очікуваннями мас та рівнем освіченості, розвитку культури, самосвідомості актора.

Існували традиції, коли в якості об'єкта своїх інтересів республіканська частина правлячого класу України бачила радянську державу як основний інститут, що здатен вирішити існуючі суперечності і виступити лідером трансформаційного процесу. Ця властивість зумовлювалась своєрідністю ментальності радянсько-партійної номенклатури. Свої власні групові, корпоративні інтереси компартійний правлячий клас співвідносить (і навіть отожднює) з державними, вважаючи себе виразником державних інтересів.

Підставою слугує те, що компартія як владна політична сила одноосібно формувала управлінські структури різних рівнів і масштабів, які впроваджували і здійснювали відповідну політику, яка у свою чергу була засобом цієї влади. Універсальною властивістю влади є її функціонування окрім політичних процесів ще й в усіх сферах суспільних відносин. Влада інституціоналізується, оформлюється у спеціалізованих закладах, апаратах влади і посадах, в ієрархіях правлячих сил та осіб – лідерів, працівників управління, органів влади на різних рівнях.

Структурування впливових груп політичної еліти відбувалося на звуженому полі державних інституцій. Цьому сприяли наслідки люмпенізації більшості населення країни, пов'язане з цим встановлене відношення до громадян як до, так званого «електорату». Тобто, елемента призначення за рахунок вдаваних виборчих процедур.

Вітчизняний політичний досвід свідчить, що у 1920-і рр., позбувшись маргінального становища та посівши місце політичної еліти, пролетарські провідники тобто виступаючи від імені пролетаріату, всіляко пропагували і втілювали у політичну та суспільну практику, так звану, «пролетарську культуру». Вона набула характеристик системотвірного чинника у вигляді відповідної ідеології.

Олег Траверсе

У подальшому пролетарська культура виявляє себе у непримиренній боротьбі з буржуазною культурою, у протистоянні з, так званими, пережитками капіталізму у свідомості і побуті людей. Своім взірцем пролетарська культура вбачає таку «людину політичну», яка є носієм непримиренної ворожості до всього інакшого як образу ворога і зведення картини світу до простих опозицій – «свої – чужі», «друзі – вороги» [4].

Командно-адміністративна система, як особливий тип управління суспільним розвитком, призвела до таких визначень соціалізму радянського типу як: «казармений», «військово-феодалний» і т. п. Вони відображували стан, за якого в основах устрою всього суспільно-політичного та господарського життя панував командний метод у якому керівник за наказом вождя втілював його настанови.

Для такої системи показовим є розходження між задекларованими принципами і практикою існування реальних відносин в інституційному середовищі партійно-радянської системи влади. Його дію неминуче супроводжував монопольний диктат та нажим, так зване «телефонне право». Пріоритети командно-адміністративної системи визначали і процеси у соціальній сфері, де відношення до джерел розподілу матеріальних благ стали основою визначення суспільного статусу.

Тогочасне вміння керувати в першу чергу пов'язувалось з вмінням одержувати у держави різні пільги, фонди і ресурси. Державою здійснювались функції загального розподілу різних суспільних благ, внаслідок чого виникали особливі інтереси щодо їх розподілу. «Свідченням безволля центру і того, що воля ця вже не потрібна ... радянський (самодержавно-імператорсько-модерністсько-прогресистський) етос панував і без цього» [2].

За такого підходу можливе вироблення відповідних «правил політичної гри», яка буде не лише зрозумілою, але й прийнятною українським суспільством. Інституційний порядок, встановлений радянськими законами і головним Законом Радянської України – Конституцією, в першу чергу занепав з причин відсутності відповідності реальній політичній практиці. За умов повторюваності такий спадок може набути характеру історичної традиції, що несе реальну внутрішню загрозу майбутньому країни.

Культурно-національний аспект історичної ситуації, характер взаємодії політичної системи на громадян визначається її станом, конкретною фазою історичного буття, зрештою, усталеними політичними традиціями, які існують і відтворюються в її глибинах. Від цих особливостей історичної ситуації залежать політичний клімат, динаміка зрушень у політичному просторі, визначення домінуючих полів влади, з яких здійснюється політичний старт політичного актора.

Шляхи самореалізації політичних еліт і політичного лідерства/керівництва в контексті суспільного і політичного розвитку для України продовжують бути актуальними на часі. Провідна роль в цьому належить

національній еліті. Суспільство зацікавлене у стабільній і відповідальній еліті. Будь-який політичний лад намагається формувати власну еліту, яка необхідна для більш ефективного здійснення влади. Разом з цим, політична еліта не є ситуаційним утворенням. Це сукупне породження усіх процесів політичної життєдіяльності суспільства.

Політика, це насамперед, боротьба за отримання влади і право нею користуватись. Сутність елітарної моделі демократії складає теза про те, що класики елітистської теорії трактували єдність правлячої еліти як аксіому. Солідарність політичних еліт щодо основних переконань і цінностей розглядалися ними як самоочевидний факт. Елітна солідарність, будучи центральною характеристикою елітної структури, містить у собі загальні ідеї і загальний моральний кодекс поведінки, а також певне усвідомлення своєї єдності.

Якщо звертатись до джерел авторитаризму в українському соціумі, то слід визнати, що він продукується не самою системою формальних інституцій. Провідним засобом його відтворення є методи здійснення влади всіма акторами і групами, які реально її мають. А причиною цього явища слід визнати слабкість демократичних компонентів як у суспільній свідомості, так і в поведінці політичних лідерів.

Л. Нагорна звертає увагу на закладену у радянську політичну структуру двоїстість у взаємостосунках між «центром» та «периферією» – «жорсткий політичний пресинг здійснювався шляхом створення складної ієрархії управління з центру національними республіками; в ролі допоміжного апарату в ній використовувалася і Україна. Певне уявлення про цю ієрархію може дати запропонована ще у 60-х рр. Дж. Армстронгом таксономія неросійських народів СРСР. Прибалти в ній були віднесені до державних націй, мусульманські народи – до «колоніалів», українцям і білорусам відводилася роль «молодшого брата». «Українці легко асимілювалися у домінуючу культуру і могли бути використані, щоб допомагати росіянам управляти «колоніалами». Росіяни не без успіху підтримували в українській самосвідомості ілюзію партнерства, «поділу влади», месіаністські настрої «допомоги відсталим», а одвічний синдром «молодшого брата», комплекс «меншовартості» заважав українцям реально оцінювати ситуацію. Щоправда, напередодні розвалу СРСР Армстронг визнав, що його схема будувалася на перебільшені ступеня раціональності у радянській політиці і що на ділі відносини між «старшим» і «молодшими» братами часто «нагадували родинну сварку». «Він міг би додати, – зауважує з цього приводу У. Лакер, – що поведінка лідерів республік також не вкладалася у раціональну модель» [3].

Інституційні утворення є упорядкованими механізмами взаємодії між управляючими і тими, ким управляють, між суспільною верхівкою і, так званою, народною масою. Політичні інститути є не лише якимось інструментом управління (саме подібне ставлення до них притаманне більшості українських реформаторів). Причому сподіватись на

ефективність взаємодії між народом і владарюючими можливо лише тоді, коли укорінені у засвоєних суспільством (не лише писаних, але й не писаних нормах, зразках поведінки, ціннісних системах) будуть наближатись одна до одної.

У такому широкому розумінні політичних інститутів міститься не лише управлінський компонент у вигляді законів, указів, актів, розпоряджень і такого іншого у прояві дії тих чи інших владних структур (які є інструментом, каналом, обмежувальною рамкою простору політичної діяльності), а й урахування прийнятих у суспільстві норм і правил, які регулюють соціально-політичну активність індивідів і груп. Підтримка динаміки суспільно-політичних перетворень пов'язана з дією інституту політичного лідерства. Здатність до інституціональних змін зумовлюється динамікою суспільного розвитку. Між ними існує складний зв'язок. Він знаходить свій прояв у готовності до сприйняття та продукування інновацій у різних сферах суспільного життя.

Розуміння цих процесів також необхідне у зв'язку з тим, що слід розрізняти ступінь відповідності міфів і доктрин правлячих меншин з реальними потребами суспільного розвитку та потенційними можливостями їх втілення у суспільно-політичну практику. Іманентна властивість правлячих угруповань до історичної спадковості привертає увагу до вивчення політичних процесів та інституцій, в межах яких були сформовані відповідні якості сучасного українського політичного істеблшменту.

Головним підсумком розвитку України в рамках державності радянського зразка можна вважати наданий урок. Він полягає в наступному: відсутність інституційних обмежень державної влади позбавляє суспільство перспективи розвитку. Тільки демократія, яка оснований на конституційних обмеженнях влади держави, спроможна обмежити владу правлячого політичного класу.

Відсутність в явному політичному житті складових політичного лідерства робить його вразливим для всілякого роду «хвороб» авторитарного прояву. Функції політичного лідерства і керівництва не є тотожними і рівнозначними. Політичне лідерство має таку важливу складову як ідейне лідерство, використання ідей та ідеалів, тобто наповнення певними суспільними ідеалами, соціальними цінностями, що в життєдіяльності виступає у програмних установках.

Сфера політики, що регулює доступ людей до відносин домінування-підкорення у наявних державних інститутах розподілу та здійснення влади, створює систему координат дії індивідуальних і групових акторів. Політичне лідерство, як дія, існує та здійснюється у ході взаємодії держави і суспільства на вищих етапах процесу державотворення.

Існує протистояння поглядів дослідників на місце і роль керівників та лідерів у суспільно-політичному розвитку. Теорії акторів відстоюють позиції їх великої суспільної ваги. Згідно структурних підходів –

вважають, що державна бюрократична машина «працює» незалежно від зміни лідерів. Лідери лише підписують рішення, вироблені колективами людей, які мають професійні знання, а лідери у бюрократизованому суспільстві є продуктом «організованої активності» (чисто символічними фігурами ролі яких виконують інші люди – «виконавча еліта»). Зміна типів владних відносин (народу та еліт), слугують тим ґрунтом, на якому найбільш істотно відстежуються зміни, що відбуваються у процесах лідерства на тлі суспільного розвитку.

Серед основних властивостей української частини правлячого класу є, по-перше, утвердження орієнтацій на сильний центр, який здатен виступати не лише в якості соціального арбітра, але й задавати тон, основні контури і механізми всім перетворенням, які проводяться. По-друге, посилення ролі індустріальних еліт у розподілі ресурсів, який супроводжується перерозподілом впливу між елітами, де головна увага зосереджується навколо вибору тієї моделі суспільного розвитку, яку необхідно втілити в життя.

Наступне – це перетворення відносин між елітними групами у найбільш конфліктне середовище у суспільстві та здібність цих груп на інструментальному рівні проявляти свою прагматичну сутність, здатність до політичного компромісу у найбільш складні, кризові моменти життя соціуму. Зрештою, позбавлення цього середовища від елементів, які себе найбільше дискредитували, просування нагору людей, які є більш раціоналізовані, краще розуміють і виражають сучасні проблеми.

Поступове перетворення вищих органів компартії України у зібрання професійних номенклатурних партфункціонерів, насамперед зайнятих власною долею, свідчило про еволюцію компартійних структур у напрямі парламентської організації. На користь цього факту є такі характерні риси, властиві парламентській асоціації, як розробка стратегії і тактики політичної поведінки своїх представників в органах державної влади.

Однією з важливих сфер діяльності парламентської партії є висування і підготування своїх кандидатів на виборах, які намічаються, організаційного та ідеологічного забезпечення перемоги своїм представникам; виявленню та оцінці своїх політичних супротивників; вивчення суспільної думки і т. п. Це вимагало освоєння методик політичного аналізу і прогнозу, вміння своєчасно реагувати на мінливу політичну обстановку, виробляти властивості, пов'язані з діяльністю в умовах політичного суперництва, що все далі загострюється.

Відцентрований політичний курс, що його взяла більшість українського комуністичного керівництва разом із націонал-демократичними силами на зламі 80-90-х років ХХ ст., був спровокований не тільки невдалою національною політикою союзного центру, а й тенденціями політичного розвитку самої Радянської України.

Формальні правила чи формальні інститути можуть бути змінені за вимогою держави досить швидко, тоді як неформальні інститути-правила,

обмеження та механізми примусового дотримання правил, мають досить пролонговану, тривалу у часі та політичному просторі динаміку трансформацій. Одним із джерел інституційних змін у політиці є еволюція світосприйняття індивідів, що має прояв як зміна відношень до цінностей і/або зміни в ієрархії ціннісних вподобань.

Таке становище водночас відбиває як актуальність самої проблеми, так і є свідченням обмеженості існуючих підходів до її вирішення, коли враховується лише один (той чи інший) аспект політичної дійсності. Більше того, переважно досліджуються зовнішні форми та види його прояву тощо.

Політична практика розширення і обмеження повноважень, які визначають відповідні рамки та поле діяльності акторів ґрунтується на принципах процесуальності, системності і комплексності, конфліктності та креативності політичної діяльності. Вона пов'язана з процесами відносин між політичними суб'єктами у їх змаганні за утвердження власних пріоритетів у державних структурах влади.

Прояв функцій влади можна спостерігати не лише в різних суспільних сферах, але й на різних рівнях соціальної структури – суспільному, що охоплює найбільш складні соціально-політичні відносини і об'єднує колективи та відносини в них; індивідуальному. Керівник (управлінець) має забезпечити ресурсами і захистити політичні рішення, які треба втілити в життя у рамках процесу виконання відповідних функцій. З огляду на такі орієнтації елітні групи інтерпретують характер функціонування всієї системи суспільних інститутів, будують власні моделі політичної та соціальної дії. Проблема загострюється тим, що самоорганізаційне значення соціального дискурсу для всього соціуму не рівноцінне: суперечності на вищих ієрархічних рівнях чи базових соціальних стратах викликають у соціумі набагато значніше внутрішнє збурення, а ніж дисгармонія в локальних об'єктах соціуму. Більше того влада ніколи не є абсолютною, її завжди обмежено або законами й традиціями, або об'єктивними параметрами ситуації. [1]. Реальне невдоволення на адресу функціонування державних радянських інститутів українська частина правлячого класу не пов'язує зі своєю діяльністю, вимагаючи покращень в роботі центру. У відповідності до такої орієнтації елітні групи створюють власні моделі політичної та соціальної дії, способи інтерпретації характеру функціонування всієї системи соціально-економічних і політичних інститутів.

Висновки. Дослідження інституційної складової перетворень вказує на першочергову значущість парламентаризму як інструменту забезпечення політичної стабільності в період радикальних змін. Саме український парламент був місцем досягнення міжелітної згоди у питаннях вироблення стратегії демократичних змін в країні.

З цього приводу слід звернути увагу на ту важливу роль, яка належить парламентським процедурам у момент безпосереднього прийняття

рішення щодо початку інституційних змін. Тобто місцем вироблення стратегії переходу до трансформації виступає саме парламент, який є сам безпосереднім учасником цього процесу. З діяльністю парламенту також пов'язується проблема легітимації політичного курсу. Ця обставина зумовлена необхідністю введення суспільних ініціатив (які пов'язані з реформами), у законодавче русло. Зведення стрижневих функцій політичного лідерства до окремих начал даного явища, тих чи інших елементів, сприяє недооцінці універсального лідерського їхньому виродженню у олігархічних, автократичних або охлократичних формах.

Література:

1. **Гозман Л.** Политическая психология / Л. Гозман, Е. Шестопап. - Ростов н/Д., 1996. - С.63
2. **Ильин М. В.** Ритмы и масштабы перемен (О понятиях «процесс», «измерение», «развитие» в политологии) / М. В. Ильин // Политические исследования. - 1993. - № 2. - С. 57 - 68. - С. 66.
3. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії : [монографія] / Лариса Панасівна Нагорна. - К. : Стилос, 1998. - 278 с.
4. **Шаповал Ю. І.** Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Юрій Шаповал. - К. : Генеза, 2001. - 560 с.